

Els arxius personals i patrimonials

Josep Fernández Trabal

El nostre país conserva un patrimoni documental mil·lenari, un dels més rics i importants del món. Tradicionalment, però, quan es parla d'aquest patrimoni documental hom pensa gairebé sempre amb els fons produïts per les administracions i les institucions públiques, un fet ben lògic perquè es tracta d'un país que conserva gairebé íntegres els fons documentals de les seves institucions històriques. Tanmateix, la societat catalana ha produït un gran nombre d'arxius al marge de l'administració pública, de manera que moltes persones, empreses i associacions són titulars d'arxius privats que també integren el patrimoni històric comú. En els darrers anys l'arxivística catalana s'ha interessat definitivament pels arxius privats, una situació que respon a la importància d'aquesta part del patrimoni documental i a l'interès creixent dels investigadors. Els fons privats han deixat d'ésser contemplats com a simples apèndixs o satèl·lits dels fons públics i són valorats pels seus valors específics i les seves aportacions úniques. Els arxius públics i els arxius privats són complementaris perquè són el resultat de la mateixa història, però el fet determinant dels segons és que no han estat produïts per l'administració, sinó per la societat civil. Aquest fet els atorga certes característiques (espontaneïtat, major diversitat, valor de testimoni personal, etcètera) que constitueixen el principal valor afegit.

Ponents de la Jornada divulgativa sobre arxius personals i patrimonials. (Arxiu Comarcal de Bages)

La necessitat d'acotar i definir l'àmbit dels arxius privats ha portat a establir una classificació per tipologies: els arxius empresarials, produïts per les societats mercantils; els arxius d'associacions, sindicats, partits polítics i fundacions, produïts per les entitats del món polític i associatiu; els arxius personals, produïts per persones físiques; i els arxius familiars i patrimonials. L'objectiu de la present conferència és donar una visió general dels arxius personals i patrimonials a partir de la meua experiència professional a l'Arxiu Nacional de Catalunya, un centre que s'ha especia-

litzat en l'ingrés, tractament i difusió de fons privats.

Els fons personals

En arxivística entenem per fons personal el conjunt de documents, de qualsevol tipologia i en tota mena de suports, creats o aplegats per una persona en el curs de la seva trajectòria vital com a resultat de les seves activitats privades i públiques. Aquesta definició pot convidar a certa confusió amb els fons familiars; un exemple seria la d'Antonio Espinosa

Imatges de la Jornada divulgativa sobre arxius personals i patrimonials. (Arxiu Comarcal de Bages)

(*Manual de Archivística*, 1995), que defineixen aquests darrers com "aquells fons que contenen la documentació generada o aplegada per una persona o grup de persones lligades entre sí per lligams de parentiu al llarg de la seva existència, durant successives generacions o en el marc de les seves activitats personals o professionals".

A diferència dels arxius familiars i

patrimonials, basats principalment en la documentació relacionada amb l'administració dels béns i menys en la de caràcter públic, els arxius personals tenen com a nucli central la documentació generada en el curs de l'activitat pública, professional i associativa d'una persona i, molt especialment, la seva obra creativa damunt qualsevol classe de suport. Presenten, com a aportació més especí-

fica, la memòria d'una experiència vital particular. El productor d'un fons personal ens ofereix la seva visió del món des del seu propi entorn cultural, formant part dels rengles d'una determinada classe social, estament o ofici, des de la perspectiva d'un partit o el treball dins una institució. Això fa que la seva visió particular, atesos els seus propis condicionants, sigui del tot insubstituïble quan volem entendre qualsevol fet o procés històric. En aquest sentit, el nucli central d'un fons personal està constituït per la documentació més particular o més pròpia, en forma de memòries i epistolars. Els historiadors han fet una recuperació del valor d'aquesta vivència personal a partir de l'èxit recent del gènere biogràfic, sempre conreat, però que en aquests moments gaudeix d'una força extraordinària.

Quan parlem de fons personals ens referim a una determinada tipologia de productors, les persones físiques. Dins d'aquest ampli grup hem de començar parlant de les figures que han excel·lit de manera notable en alguna activitat concreta. Sovint aquesta rellevància ve molt condicionada per la seva consideració des dels diferents nivells territorials. Així, en l'àmbit local, poden ser considerades rellevants persones amb una forta implicació en el món cultural, polític o econòmic d'un lloc, que en canvi passarien força desapercibudes en l'àmbit nacional. En alguns casos, el reconeixement de la rellevància d'aquestes personalitats ha estat resultat molt tardà (posterior fins i tot a la seva mort) de la consideració del públic (amb el redescobriment, per exemple, de la seva obra literària o artística) o dels mateixos historiadors.

No podem negligir, però, la importància dels arxius produïts per persones corrents que, sense excel·lir en cap àmbit concret, presenten altres valors importants per a la reconstrucció del passat. Moltes persones han viscut experiències més o menys extraordinàries que il·luminen particularment el coneixement de la història i els fons que han produït contenen documents que ens permeten entendre com les estructures i els fets

generals han condicionat la vida de les persones concretes i estudiar els aspectes més bàsics de la història dels costums o les mentalitats. Aquesta documentació de persones corrents és especialment valorada pels historiadors que pretenen construir la història "des de baix".

Pel que fa a l'abast cronològic, tenint en compte els condicionaments que han marcat la conservació dels fons documentals a través del temps, pocs fons personals ens han pervingut anteriors al segle XIX, encara que podem trobar els elements propis d'aquests fons en els cronològicament previs de caràcter familiar i patrimonial. Els fons personals es produeixen i conserven quan es consolida l'autonomia de l'individu com a conseqüència del triomf del liberalisme polític. Abans els homes formaven part de grups amplis, com els estaments, els gremis o les corporacions i la documentació personal ens apareix sempre inclosa dins de fons més amplis de caràcter familiar, patrimonial, empresarial, gremial o religiosos.

Els fons personal són una descoberta relativament recent. La seva revalorització i el reconeixement de la seva importància històrica ha anat en augment al llarg del temps i molt especialment durant els últims anys, quan la voluntat de preservar-los s'ha anat estenen per àmplies capes del teixit cultural i associatiu del nostre país. En bona mesura es pot dir que aquest interès va néixer amb el redescobriments dels arxius literaris, que oferien, d'una banda, mitjançant l'estudi dels diferents esborranys i els originals de les seves obres, la possibilitat de reconstruir el procés creatiu; de l'altra, tot un gènere nou, com és el de les "cartes literàries" en els seus epistolaris. Posteriorment, s'apel·la a la importància dels arxius de les grans personalitats polítiques, de les quals calia conèixer l'opinió personal durant els "moments forts" de la història (en el cas de Catalunya i per al segle XX, la guerra civil, l'exili o la transició democràtica). Els fets són coneguts, però interessa conèixer l'opinió privada dels protagonistes que foren víctimes o protagonistes capaços d'incidir-hi. Finalment s'han

posat en valor els arxius personals de professionals i artistes, que contenen documentació eloqüent sobre el passat en molts diversos formats (periodistes, foto-periodistes, arquitectes o científics). El desenvolupament d'estudis de caràcter psicològic i des de la perspectiva de la Història de les Mentalitats, com a eines per a introduir-nos en la mateixa ment dels protagonistes dels fets històrics, ha contribuït també a la valorització dels documents personals.

Els fons personals tenen algunes singularitats jurídiques. Molts dels documents que contenen estan afectats per drets sobre la Propietat Intel·lectual del productor i de terceres persones, que afecta bàsicament a la *correspondència tramesa i rebuda de caràcter no estrictament professional* i l'*obra de creació pròpia i aliena*. A banda caldrà estar molt atent a la preservació de la intimitat de l'individu i la gestió de les dades personals: la documentació dels fons personals acostuma a aplegar dades de caràcter personal i íntim sobre el productor i altres persones, dades sobre les quals cal aplicar les normes de reserva previstes en la legislació.

Respecte del seu contingut, la heterogeneïtat dels documents conservats als fons personals supera potser la de qualsevol altre tipus de fons. És per aquest motiu que cada fons pot ser considerat com a veritablement únic. Una primera característica és que conté documentació sense unitat tipològica ni de contingut i la inexistència de sèries homogènies. Això ens situa davant un tipus de fons en què adquireix una força extraordinària la peça singular. La tipologia i el contingut de la documentació, a més, varia considerablement amb el pas del temps i la vida del seu productor, en funció de les activitats i funcions que va desenvolupant.

Jordi Andreu, Rosa Cruellas i Maria Elvira (en el seu article de 2003 a la revista *Lliall*) distingeixen dues grans categories de documents: els documents comuns a qualsevol individu, relacionats amb les seves activitats personals, familiars, formatives i de relació social. Destaca dins d'aquest grup la documentació de per-

sones relacionades amb el productor, en especial de familiars, així com el patrimoni i negocis de la seva nissaga; i els documents específics per a cada individu, produïts i rebuts en funció de les activitats professionals o altres, que el particularitzen respecte a qualsevol altre. Un resum superficial del contingut dels fons personals comença per la documentació relacionada amb l'*activitat personal del productor*: documents identificatius, formació acadèmica, memòries, diaris i agendes, documentació religiosa i mèdica, persecució política, judicial i penitenciària, relacions familiars i administració del patrimoni. Un segon grup de documents tenen a veure amb l'*activitat professional* i un tercer amb l'*activitat creativa*, ja sigui obra literària, científica, esportiva o senzillament de lleure. Un interès especial mereix la *correspondència* de caràcter personal, familiar, professional o polític, i els documents produïts com a conseqüència de la vida associativa i política, aquesta darrera en partits i institucions públiques. En qualsevol d'aquests apartats es troben documents manuscrits, autògrafs, notes personals, cartes, expedients i dossiers. Entorn d'aquest nucli central, els fons personals integren també un gran nombre d'obra impresa i editada, documents iconogràfics, sonors i audiovisuals, que també són el resultat de les activitats del seu productor. El conjunt d'un fons personal es crea per la lògica que ha guiat les activitats de la persona que l'ha produït i té un ordre intrínsec que cal respectar i valorar com a element fonamental de la història del propi fons.

Els fons patrimonials

Els fons patrimonials responen a una lògica diferent. Els entenem inclosos dins la tipologia més àmplia de fons familiars. S'entén per fons familiar i patrimonial el conjunt de documents, en qualsevol mena de suport, produït per una família o llinatge, que són el resultat de les activitats personals i públiques dels seus membres, de l'administració dels

seus béns i de l'exercici de potestats jurisdiccionals. Segons el *Diccionario de Terminología Archivística* (Madrid, Ministerio de Cultura, 1993), és l'arxiu privat que reuneix els fons documentals d'una o varies famílies relacionades i dels seus membres, relatiu a afers privats, principalment l'administració dels seus béns, i ocasionalment a les seves activitats públiques.

Es tracta de conjunts orgànics de documents que no es produeixen d'acord amb els esquemes tradicionals de les institucions públiques, però tampoc s'acumulen de forma voluntària: els arxius familiars no són col·leccions, sinó que són produïts de forma natural per una institució –la família– en el desenvolupament de les seves funcions i activitats quotidianes. Vicente Pons afirma que “los archivos familiares son el resultado de la documentación emanada de la actividad de una familia y sus entronques, sometida como cualquier otro archivo a una selección personal y consciente y a unas vicisitudes la mayoría de las veces arbitrarias; acumulada en manos de una familia por herencia, compra, cargos ocupados o aficiones”.

Per a distingir-los dels fons personals, direm que els fons familiars són els que apleguen prioritàriament la documentació produïda per la família com a institució que ultrapassa i transcendeix els seus membres. Les seves característiques bàsiques són: el productor és una família, que es perpetua en el temps bé perquè té un patrimoni rural associat o l'exercici hereditari de determinades professions; la família es reproduïx gràcies a determinades pràctiques successòries (vincles, fideïcomisos); el que compta és la successió pautada –l'herència– de diverses generacions d'aquesta família; i els fons contenen fonamentalment documentació patrimonial i relacionada amb l'exercici d'activitats públiques dels diferents membres de la família.

Tot i la importància quantitativa i qualitativa dels fons familiars i patrimonials de base agrària, que esdevenen fonamentals per a l'estudi de la societat i l'economia rural de l'Antic

Règim, cal tenir en compte els fons produïts per famílies vilatanes i urbanes de la menestralia, el comerç, les professions liberals i l'empresa. Es podria dir que existeixen tantes classes de fons familiars com tipologies de famílies.

En aquest article ens referim específicament als fons patrimonials, entesos com a els conjunts documentals produïts per una família pagesa, com a resultat de la formació i administració d'un patrimoni de base agrària, o per una família de la menestralia que té un origen rural i manté encara molts vincles amb la terra. Estem parlant dels arxius de les masies, propis de la Catalunya, o dels pagesos i menestrals de les viles compactes de la Catalunya Nova. Es tracta d'arxius simples, integrats per un o diversos patrimonis agraris acumulats per matrimoni i/o herència; d'arxius ordenats per notaris segons el sistema dels Llibres Mestres o Espèculs. Contenen bàsicament documentació patrimonial, és a dir, els títols jurídics de les propietats, la seva transmissió i administració, i també documentació professional i d'interès local, com llibres del comú, registres de batllies locals, documentació gremial i parroquial, etcètera.

Els productors dels arxius patrimonials són les famílies rurals catalanes. Es formen quan arrela a Catalunya un determinat model de família fonamentat en la monogàmia i la unió matrimonial indissoluble (influència cristiana), unida al conreu d'una unitat d'explotació i conreu anomenat *mansum* o mas (influència feudal) i regulada per un sistema de successió basat en la millora d'un fill anomenat hereu i el pagament de la llegítima a la resta de germans (influència romana). Si bé la morfologia de l'explotació és diferent, segons es tracti del paisatge humit i hàbitat espars de la Catalunya Vella o el paisatge de secà i l'hàbitat concentrat de la Catalunya Nova, en ambdues variants es troba la intrínseca unió entre família i patrimoni agrari. Aquest model de família rural es beneficia d'un sistema de possessió de la terra i de l'explotació rural basat, a partir del segle XIII, en l'emfiteusi romana.

L'emfiteusi acabarà esdevenint una propietat plena com a conseqüència dels canvis liberals del segle XIX. Moltes pagesos esdevenen aleshores hisendats, un fragment de la societat catalana progenitor de la ideologia anomenada “Pairalisme” que es caracteritza per la seva visió conservadora del món.

Els arxius patrimonials conserven generalment un ordre arxivístic semblant. Existeix una pràctica molt arrelada d'ordenació d'aquesta classe de fons familiars que té en el Llibre Mestre o “Speculo” la seva peça clau. La confecció d'un Espècul presuposa un treball d'ordenació i descripció prèvia de l'arxiu familiar i respon a un triple interès de la família que l'ordena redactar. És en primer lloc un relat genealògic i per això comença sovint amb el desplegament i explicació d'un “arbre de genealogia” que, en ocasions, es complementa amb la narració de l'origen i els fets més rellevants de la vida dels avantpassats. L'esquema genealògic guia tot el procés d'ordenació i redacció del Llibre Mestre. En segon lloc es troba la classificació i resum dels documents de l'arxiu familiar, atenent a l'ordre lògic de les diferents famílies i patrimonis, a partir de l'esquema genealògic prèviament traçat. D'aquí que tots els Espèculs contenen un índex dels documents i les corresponents signatures que permeten identificar-los i localitzar-los. Finalment, els hereus o amos que encarreguen els treballs de classificació i descripció aprofiten els llibres mestres per a deixar escrits diversos consells i recomanacions per als descendents, una finalitat didàctica gens menyspreable.

El contingut dels arxius patrimonials se cenyeix normalment a uns esquemes força simples. Un primer grup de tipologies documentals giren entorn de la *propietat de la terra*: els títols jurídics de la possessió (establiments emfiteutics, cartes precàries, compres, reconeixement de rendes i de servituds, homenatges feudals, commutacions de censos, firmes per raó de senyoria, capbreuacions), la transacció del domini útil (subestabliments, compravendes);

crèdit (censals, violaris, vendes a carta de gràcia); i qualsevol altra documentació acreditativa del drets de propietat, com els expedients de lliuïció de censos desamortitzats i inscripcions en els registres d'hipoteques i de la propietat. Un segon grup, depenent de cada família, reuneix documentació sobre l'exercici d'oficis, professions liberals (medecina, farmàcia) i activitats pròpies de la menestralia i el comerç: comptabilitat del negoci (llibres de data i càrrec), correspondència mercantil, llibretes amb fórmules i receptes, etc. En el cas de famílies vilatanes, molts dels títols de propietat es refereixen a cases i hortes. Immediatament en importància sobresurten els *títols de la transmissió hereditària del patrimoni*: adquisicions per matrimoni (capítols matrimonials, èpoques de dot); i herència (testaments i codicils, heretaments, escriptures d'acceptació d'herència i d'inventari, divisions i concòrdies, llibres de tutoria, administració de fideicomisos, llegats pietosos). Un gruix considerable de documents dels arxius és constituït per l' *administració patrimonial*: contractes agraris (arrendaments, parceries i masoveries); control de collites i fruits; comptes, rebuts i albarans; correspondència amb els administradors; procures; fiscalitat (contribucions, repartiments, cadastre); i obres i millores de les hisendes. L' *activitat judicial* també té el seu espai en l'arxiu, en forma de plets civils i penals, causes de capbreu, expedients de memòria, recopilacions de sentències, concòrdies, laudes, alegacions jurídiques, etc. També cal comptar la *documentació d'interès familiar i personal*, com els Dietaris i llibres de Memòria; documents sobre l'ascens social de la família (privilegis de generositat i de burgès i ciutadà honrat, familiars de Sant Ofici, exempcions d'allotjaments, etc); els epistolars familiars; documentació acadèmica; receptes mèdiques i de cuina; llibres de devoció i altres documents que reflecteixen la vida quotidiana i la mentalitat. Finalment, els arxius familiars i patrimonials poden incloure *documentació pública*, ja sigui perquè la família ha invertit en l'arrendament

de delmes i rendes senyorials, o bé perquè ha usufruït batllies reials o senyorials o exercit càrrecs en les universitats rurals i les parròquies. El conjunt d'un fons patrimonial, per tant, reuneix un triple interès genealògic (per a la història de la família), econòmic (història de la formació i gestió del patrimoni i dels diversos negocis familiars) i local (vida de les comunitats agràries i viles).

El marc jurídic

Els arxius privats estan regulats per la Llei 9/1993, de 30 de setembre, del Patrimoni Cultural Català i per la Llei 10/2001, de 13 de juliol, d'arxius i documents. La legislació distingeix dues situacions jurídiques per als arxius privats, depenent de si són conservats directament pels seus propietaris o si la seva custòdia s'ha confiat a un centre públic. En el primer supòsit, i com a norma general, la responsabilitat de la seva gestió correspon íntegrament als seus titulars, sense perjudici de les mesures de protecció i intervenció retingudes per l'administració –en el nostre cas la Generalitat de Catalunya– com a garantia de la correcta preservació dels fons.

Els fons personals i patrimonials són identificats per la Llei del Patrimoni Cultural Català com a integrants del patrimoni documental de Catalunya, en concret "els documents de més cent anys d'antiguitat produïts o rebuts per qualsevol persona física i els documents de menys antiguitat que hagin estat produïts en suports de caducitat inferior als cent anys" (art. 19.2.c). Es tracta d'una definició inclusiva i genèrica, és a dir, que no cal cap resolució expressa de l'administració perquè un document o fons sigui considerat part del patrimoni documental. La mateixa llei estableix, en l'article 18.2.h, que el patrimoni documental i bibliogràfic formen part del patrimoni cultural català i que, per tan, gaudeixen de les mateixes mesures de protecció que tenen els restants béns d'aquesta categoria. La classificació d'un fons o document com a patrimoni docu-

mental català imposa sobre el propietari el deure de conservació i d'informació sobre l'estat dels béns i sobre llur utilització, si els ho demana l'Administració (art. 21). Aquesta, a més, pot exercir els drets de tempteig i retracte sobre qualsevol document que se subhasti a Catalunya (art.22) i controlar les exportacions d'acord amb la normativa estatal (art. 24). La Llei d'arxius i documents té un capítol regulatori dels documents i arxius privats que formen part del patrimoni documental català. Els seus titulars venen obligats a: a) Tenir-los ordenats i inventariats i lliurar una còpia de l'inventari al Departament de Cultura. b) Conservar-los íntegrament i no desmembrar-los. c) Permetre-hi l'accés als investigadors. Per a complir el deure de facilitar l'accés als arxius i documents, els propietaris dels fons pot disposar-los temporalment i sense cost en un arxiu públic del Sistema d'Arxius de Catalunya (SAC). d) Comunicar al Departament de Cultura qualsevol canvi en la titularitat o en la possessió dels documents. e) No eliminar-los sense autorització prèvia de la Comissió Nacional d'Accés, Avaluació i Tria Documental. A banda, els propietaris d'arxius privats –particularment de fons personals del segle XX– han de conèixer la legislació reguladora dels drets d'autor i de protecció de la vida privada.

Els arxius del SAC que exerceixen la tutela sobre els documentals privats dels seus respectius territoris són els Arxius Comarcals i els Arxius Locals de municipis de més de deu mil habitants. Els Arxius Comarcals treballen en xarxa sota la direcció de la Subdirecció General d'Arxius i Gestió Documental i tenen encomanades la coordinació i direcció de programes sobre el patrimoni documental de la comarca i elaborar l'inventari del patrimoni documental (art. 30.1.b). Als arxius municipals se li reconeixen competències per a vetllar i conservar el patrimoni territorial del municipi i acollir la documentació d'interès històric o cultural de persones físiques o jurídiques relacionades amb el municipi (art. 32.2.a-c). Correspon als directors dels arxius locals i comarcals d'interessar-se pels fons pri-

vats i vetllar per la seva protecció, tasques que imposen una actitud de constant col·laboració. Per a poder realitzar aquesta funció els cal un cens, previst en la Llei d'arxius i documents, que el Departament de Cultura està iniciant en diverses comarques.

El segon supòsit legal, el de l'ingrés dels fons en un arxiu públic, està regulat per primera vegada en la Llei d'arxius i documents. Els arxius del SAC que poden acollir fons personals i patrimonials són bàsicament l'Arxiu Nacional de Catalunya, els Arxius Comarcals i els dels municipis de més de deu mil habitants. L'ANC té entre les seves funcions les d'ingressar, conservar i difondre els fons i els documents privats que per llur valor testimonial i referencial concerneixin Catalunya i siguin d'una rellevància especial (art. 27.1.b). En aquest apartat de fons personals i patrimonials, s'entén que l'ANC pot ingressar els arxius de personalitats rellevants d'àmbit nacional i de famílies nobles amb un patrimoni o activitats que ultrapassin l'àmbit territorial d'una comarca concreta. Els Arxius Comarcals també poden ingressar la documentació de persones físiques o jurídiques d'interès històric o cultural del respecte àmbit territorial (art. 30.3.c). Finalment, als arxius municipals se li reconeixen competències per a vetllar i conservar el patrimoni territorial del municipi i acollir la documentació d'interès històric o cultural de persones físiques o jurídiques relacionades amb el municipi (art. 32.2.a-c). La determinació de quin centre d'arxiu ha d'acollir els fons dependrà de la rellevància del productor i de l'àmbit territorial, imperant la norma que on millor poden ser valorats i utilitzats els fons és en el context territorial on han estat produïts.

Per acabar, hem de referir-nos a les disposicions de la Llei d'arxius i documents sobre el dipòsit de fons privats en arxius públics. En aquest punt, la Llei no pot modificar el Codi Civil, és a dir, la norma reguladora de les diferents modalitats jurídiques en

que es pot vehicular la cessió del fons a un arxiu públic: Donació, Dipòsit, Comodat, Venda, Llegat i Usucapió. Atès, tanmateix, que els titulars dels fons i les administracions receptores signen un conveni, l'esmentada Llei d'arxius disposa que si en l'acord no consta res en contra, l'arxiu queda autoritzat a: a) Tractar arxivísticament els documents. b) Facilitar la difusió dels documents amb finalitats culturals. c) Facilitar l'accés als documents en les condicions generals aplicables a la documentació pública. Aquesta darrera lletra és molt important, atès que equipara en tot la consulta i accés dels documents privats als públics. Com a norma general, per tant, els documents d'un fons personal ingressats en un arxiu públic seran accessibles a partir dels trenta anys de la seva creació. Aquells que continguin dades personals només ho podran ser quan hagi transcorregut vint-i-cinc anys de la mort de la persona interessada o cinquanta des de la creació del document, si es desconeix la data de la mort. Així mateix, l'arxiu públic resta obligat a respectar la normativa de la propietat intel·lectual pel que respecta als drets d'autor de l'obra de creació no divulgada.

A hores d'ara, l'opció del dipòsit dels fons privats en un arxiu públic segueix essent la forma més directa, fàcil i segura de garantir la correcta conservació i difusió dels documents del patrimoni documental català tot i reconeixent el dret de propietat dels seus titulars.

Bibliografia

- ADROER PELLICER, M. A. - GIFRE RIBAS, P., "Arxius privats i arxius patrimonials a Catalunya", *Lligall*, 1 (Barcelona, 1988), pp. 83-96.
- AGUINAGALDE OLAIZOLA, F. de B., *Archivo de familia. Materiales para un manual*. Gaiak, 1 (Bergara, Centro de Patrimonio documental de Euskadi, 1991).
- ALBERCH I FUGUERAS, R., "Arxius i arxivística a les comarques gironines",

- Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXIV (Girona, 1994), pp. 521-601.
- ANDREU DAUFÍ, Jordi - CRUELLAS I SERRA, Rosa M. - ELVIRA I SILLE-RAS, Maria, "La documentació personal com a eina docent: ensenyar i aprendre amb els fons personals", *Lligall*, 21 (Barcelona, 2003), p. 233-274.
- BOADAS, Joan, *Patrimoni cultural i drets d'autor. Instruments per a la seva gestió*, Girona, Ajuntament de Girona, 1998.
- BOSCH, M. - GIFRE, P., "Els llibres mestres dels arxius patrimonials. Una font per a l'estudi de les estratègies patrimonials", *Estudis d'Història Agrària*, 12 (Barcelona, 1998), pp. 155-182.
- ERKOREKA GERVASIO, J., "Aproximación al estudio del régimen jurídico del acceso a los archivos públicos y privados", *Irargi. Revista de Archivística*, 1 (1988), p. 249-289.
- ESPINOSA RAMÍREZ, A.B., "Los archivos personales. Metodología para su planificación", dins Àngel RUIZ RODRÍGUEZ (ed), *Manual de Archivística*, Madrid: Síntesis, 1995, p. 263-280.
- FERNANDEZ I TRABAL, J., "Els arxius familiars i patrimonials. Problemàtica, caracterització i metodologia", *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística*, 4 (1991), 95-113.
- GALLEGO DOMINGUEZ, O., *Manual de archivos familiares*. Madrid, ANABAD, 1993.
- GIFRE, P. - MATAS, J. - SOLER, S., *Els arxius patrimonials*, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2002.
- GILLE, Geneviève et Bertrand, "Les archives privées", dins Direction des Archives de France, *Manuel d'archivistique*, Paris: Archives Nationales, 1991, p. 413-417.
- Jornada d'estudi i debat: fons privats en arxius públics*, *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística*, 16 (2000), 299-359.
- PONS ALOS, V., "Los archivos familiares: realidad y perspectiva desde la óptica del historiador de los archivos", *I Simposium. Los archivos familiares en España: estado de la cuestión*, Asociación para la Defensa del Patrimonio Bibliográfico y Documental de Cantabria, Santander, 1996, pp. 45-93.

Josep Fernández Trabal
Arxiu Nacional de Catalunya